

НОВІ ЧАСИ

DOI 10.31909/26168774.2024-(67)-7
УДК 930.253-167(093)

**FOUNDATIONS OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF ELIZABETHGRAD IN THE 19TH -
EARLY 20TH CENTURIES IN THE STATE ARCHIVES OF THE KIROVOGRAD REGION
(PRINCIPLES OF DOCUMENT SYSTEMAZATION)**

**ФОНДИ ОСВІТНІХ УСТАНОВ ЄЛИСАВЕТГРАДА XIX – ПОЧАТКУ XX СТ. В
ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ (ПРИНЦИПИ
СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ДОКУМЕНТІВ)**

Вікторія Барабаш

кандидат педагогічних наук, доцент
E-mail: viktorija-k67@ukr.net
ORCID: 0000-0002-8560-0851
Центральноукраїнський національний
технічний університет, Україна

Viktoriia Barabash

PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor
E-mail: viktorija-k67@ukr.net
ORCID: 0000-0002-8560-0851
Central Ukrainian National Technical University,
Ukraine

Людмила Глебова

кандидат філологічних наук, доцент
E-mail: gleboval1980@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8865-7442
Центральноукраїнський національний
технічний університет, Україна

Liudmyla Glibova

PhD in Philological Sciences, Associate Professor
E-mail: gleboval1980@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8865-7442
Central Ukrainian National Technical University,
Ukraine

Василь Орлик

доктор історичних наук, професор
E-mail: v.m.orlik@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7947-9557
Центральноукраїнський національний
технічний університет, Україна

Vasyl Orlyk

Doctor of Historical Sciences (Dr.habil.), Professor
E-mail: v.m.orlik@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7947-9557
Central Ukrainian National Technical University,
Ukraine

ABSTRACT

The article examines the archival funds of Yelysavetgrad educational institutions of the 19th - early 20th centuries, which are stored in the State Archive of the Kirovohrad Region, in particular, the Yelysavetgrad Commercial School Bonch-Bruevich, the Yelysavetgrad Second Commercial School, the city of Yelysavetgrad, Yelysavetgrad District, Odesa Governorate, the Yelysavetgrad Male Classical Gymnasium and M. D. Goslen Private Girls' Gymnasium", Yelysavetgrad, Yelysavetgrad County, Kherson Province. The main attention is paid to the analysis of the principles of systematization of documents in the context of the organization of archival information and its scientific value. Features of the formation of the funds of gymnasiums and schools in accordance with the classification of documents by content are presented. The study illuminates the historical development of the educational system of the region through the prism of archival sources, which allows a deeper understanding of the peculiarities of the organization of education and its role in the social life of Yelisavetgrad in the specified period. The funds of Yelisavetgrad educational institutions contain a significant amount of information materials that reveal the organization of the educational process, financial support, personnel issues and economic activity of schools and

gymnasiums of the 19th - early 20th centuries. Recreate the history of education of the specified period with the help of administrative documents, conduct journals, personal files of students and teachers, as well as correspondence with leading institutions of that time. In the process of analyzing the case descriptions of the researched funds, the classification of documents by purpose was applied, which made it possible to group the units of preservation of funds into administrative, organizational, accounting and financial, reference and informational, personal official documents, as well as separate business correspondence. A diverse set of archival documents contributes to a deep understanding of the educational, cultural and social development of the modern region and stimulates further scientific research into the history of education in the Kirovohrad region. The largest 3 groups of documents related to the funds of Yelisavetgrad Zemstvo Real School, Yelisavetgrad Bonch-Bruevich Commercial School, Yelisavetgrad Second Commercial School, Yelisavetgrad Men's Classical Gymnasium, and M.D. Goslen Private Women's Gymnasium have been determined, including cases with personal documents; with financial and business documents; with educational documentation. The study of the funds of educational institutions of the Kirovohrad region of the 19th - early 20th centuries, stored in the State Archive of the Kirovohrad region, allowed the development of two main approaches to the systematization of documents within individual funds: chronological and thematic. The analysis of the structure of the studied descriptions proved that within one point documents are combined according to the following characteristics: by historical period; by academic and calendar years; documents of the same topic and documents of different topics, combined chronologically. The specified systematization of archival documents creates certain difficulties in information search, since archival documents from different classification groups are placed in one point. It has been proven that archival funds are an important source of information, as they preserve valuable documents that illuminate the development of education in the Kirovohrad region, motivating further scientific research.

Key words: *archive, archival fund, archival case, classification of documents, G. Blyznin, M. Zavadskiy, E. Malanyuk, G. Neyhauz, V. Yastrebov, Yelisavetgrad Zemstvo real school, Yelisavetgrad commercial school of Bonch-Bruevich, Yelisavetgrad second commercial school, Yelisavetgrad men's school classical gymnasium, M. D. Goslen Private Women's Gymnasium.*

Постановка проблеми та актуальність теми дослідження. Архівознавчі дослідження в усі часи затребувані і цінні, оскільки архіви відіграють ключову роль у збереженні історичної пам'яті та забезпеченні доступу до документів, що відображають культурну, політичну, економічну та соціальну історію країни.

Історико-культурна цінність фондів освітніх установ XIX – початку XX ст. Кіровоградщини Державного архіву Кіровоградської області полягає не тільки у відтворенні особливостей розвитку освітньої системи, культурного середовища та соціально-економічних умов тогочасного суспільства, а й відіграє значущу роль у сприянні розвитку історичних і культурних досліджень у сфері історії вітчизняної освітньої складової, плекаючи збереження історичної спадщини для майбутніх поколінь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання історичного розвитку Державного архіву Кіровоградської області, формування фондів, сучасні напрями діяльності архівної установи висвітлюють висвітлюються в працях О. Бабенка, В. Колечкіна (Бабенко, Колечкін, 2016), Л. Маренець (Маренець, 2020) та ін. Проблемні питання історії регіональних навчальних закладів у контексті розвитку освітньої системи на території України перебували у центрі уваги досліджень В. Орлика (Орлик, 2017), В. Орлика та Н. Присяч (Орлик & Присяч, 2012), Л. Маренець (Маренець, 2020), Н. Зеленської, (Зеленська, 2013), І. Босої (Боса, 2019), О. Собчук, М. Тупчієнка (Собчук, Тупчієнко, 2015) та ін.

Колективна монографія «Технічна освіта на Кіровоградщині: історичний нарис» містить опрацьовані відомості фондів ДАКО, серед яких і фонд № Р – 823, що розкриває основні віхи становлення технічної освіти регіону (Технічна освіта на Кіровоградщині, 2009).

У той же час, спеціальне архівознавче дослідження фондів освітніх установ Кіровоградщини кінця XIX – початку XX ст. відсутнє.

Метою статті є – аналіз структури й змісту, а також принципи систематизації архівних документів фондів Державного архіву Кіровоградської області (Ф. 57; Ф. 58; Ф. 59; Ф. 68), які репрезентують освітню діяльність навчальних закладів Єлисаветграда XIX – початку XX ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Державний архів Кіровоградської області (ДАКО) має потужні фонди освітньої сфери, зокрема, «відомості про стан освіти, культури в містах

та повітах зосереджені у фонді Інспектор народних училищ Єлисаветградського повіту, у фондах гімназій міст Єлисаветграда та Златополя, Златопольських повітового дворянського училища та сільськогосподарського училища, Департаменту землеробства, Єлисаветградських єврейської чоловічої гімназії, земського реального училища, комерційних училищ та культурно-просвітницьких товариств» (Державний архів Кіровоградської області).

Корпус документів Державного архіву Кіровоградської області багатоаспектно висвітлює діяльність освітніх установ Кіровоградщини XIX – початку XX ст., зокрема Єлисаветградського земського реального училища, Єлисаветградського комерційного училища Бонч-Бруевича (Ф. 57), Єлисаветградського другого комерційного училища (Ф. 58), Єлисаветградської чоловічої класичної гімназії (Ф. 59), Приватної жіночої гімназії М. Д. Гослен (Ф. 68) та інших.

Найчисельнішим із зазначених фондів освітніх установ є фонд Єлисаветградського земського реального училища – 321 одиниця зберігання. Фонд Єлисаветградського реального училища належить до найбільш значущих фондів та містить цінну інформацію про навчальні програми, статuti, правила поведінки, фінансову документацію, що дозволяє вивчати різні аспекти освітньої системи XIX – початку XX ст.

Інформаційний потенціал, історія та структурно-змістові особливості даного фонду вже були розглянуті авторами, зауважимо лише що у відсотковому еквіваленті структура фонду виглядає таким чином: «розпорядчих – 13,4 %, справ із фінансово-господарськими документами – 23,5%, справ зі службовим листуванням – 10,3%, справ, що містять протоколи – 7,8 %, справ з особовими документами – 25,6 %, справ з навчальними документами – 18,1 %, справ, які містять документи різного спрямування – 1,3 %» (Барабаш, Глебова&Орлик, 2024). Як бачимо, у структурі фонду найбільш кількісно представленими є групи справ із особовими документами (25,6 % – 82 одиниці зберігання), із фінансово-господарськими документами (23,5% – 75 одиниць зберігання) та із навчальною документацією (18,1 % – 58 одиниць зберігання).

Фонд 58 Єлисаветградського другого комерційного училища (ДАКО. Ф. 58) містить 199 одиниць зберігання про діяльність Єлисаветградського другого комерційного училища. Матеріали й документи фонду хронологічно охоплюють 1907–1920 роки, є також документи, які датуються 1922 роком.

Першими в Описі представлено *розпорядчі документи*: циркуляри (1907 – 1917 рр.) Навчального відділу Міністерства торгівлі і промисловості, Циркуляр навчального відділу про збереження платні службовцям училища, яких призвали на військову службу, їхнім родинам; Міністерства народної освіти уряду Центральної Ради, Міністерства народної освіти уряду при денікінській білогвардійській армії.

Серед розпорядчих документів фонду збережено Розпорядження повітового відділу народної освіти про проведення Дня пам'яті Т. Г. Шевченка та інших пам'ятних дат (1919 – 1920).

Важливими *організаційними документами* в аналізованому фонді представлено Статут училища; Положення про комерційні навчальні заклади; Статут Київської обласної професійної вчительської спілки; Правила МДФ.

Обліково-фінансова документація містить Звіти та відомості про фінансовий стан училища; Відомості про видачу платні навчально-адміністративному персоналу училища; Відомості відрахувань із утримання навчально-адміністративного апарата до пенсійного та інвалідного капіталів; Відомості на видачу платні викладачам училища та інші «виправдовувальні» фінансові документи; Відомості про кошти на обладнання та витрати на утримання училища; Грошовий звіт опікунської ради училища (1911 –1913 рр.); Кошторис, оборотні відомості опікунської ради; Вибутково-видаткові фінансові документи; особові рахунки учнів; членські внески товариства допомоги нужденним учням та пожертви та ін.

Чисельну групу представляє *листування* адміністрації училища з навчальним відділом Міністерства торгівлі та промисловості; з міською управою про влаштування свят, лекцій, рефератів, а також про участь викладачів в науково-популярних читаннях; з Єлисаветградською міською управою стосовно господарських питань; з директорами комерційних училищ інших міст; з поліцеймейстером про влаштування вечорів, свят; з Департаментом середньої освіти Міністерства народної освіти про випуск учнів за 7 кл.; з інспектором про перенесення або повторне складання іспитів, про складання іспитів екстерном; з Єлисаветградською міською управою щодо організації навчально-виховної роботи, питань фінансування, роботи з кадрами, про звільнення учнів від оплати за навчання; з київським губернатором стосовно організації учнівських екскурсій. Листування з навчальним відділом МТП про задоволення утримання службовців, що їх призвали на дійсну військову службу; листування з військовим присутством про відбуття учнями військової повинності; листування стосовно військовозобов'язаних учнів з Єлисаветградським військовим присутством.

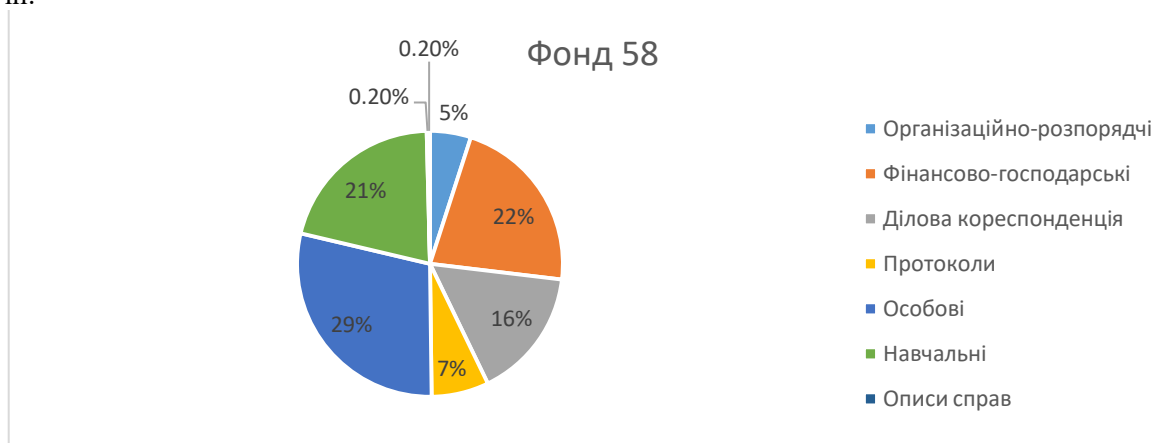
Групу документів *колегіальних органів* представляють протоколи з питань змісту навчальних програм, виконання програм, вступних і випускних іспитів учнів. Інформація про засідання педагогічного комітету зібрана у «Книзі протоколів педагогічного комітету». Зміст представлених протоколів висвітлює організаційні питання діяльності попечительської та шкільної ради, роботу батьківського комітету, класних наставників.

До справ з навчальними документами відносимо, передовсім, справи зі звітами, які висвітлюють основні напрями діяльності училища; списками викладачів, службовців та членів опікунської ради та інші. Частина документів цієї групи можна розглядати як довідково-інформаційні.

До справ з особовими документами включаємо свідоцтва, атестати, посвідчення. *Документи з кадрових питань* представлено заявами про прийняття на роботу.

Окрему кількісно значну групу у складі фонду Єлисаветградського другого комерційного училища в ДАКО представляють «*Прошення*». Це документи, в яких особи, громади чи організації зверталися до владних інстанцій з проханням, скаргами чи пропозиціями. У період російської імперії вони були пов'язані з основними формами комунікації населення з державою. Прошення часто містили детальний опис проблеми або положення, аргумент на застосування прийняття певного рішення та прохання до влади вирішення питання. Прошення відображали соціально-економічні та правові потреби суспільства. Вони стосувалися найрізноманітніших питань.

У фонді представлено «*Прошення*» про вступ до училища; прошення вступників; про допущення до вступних іспитів; про допуск до практичних занять та до випускних іспитів екстернів; про звільнення від іспитів, перенесення їх з призначенням нових термінів; про поновлення учнів, що були звільнені раніше з різних причин про звільнення учнів від плати за навчання та надання їм допомоги; про дозвіл брати учнів на приватні квартири; від батьків учнів про відстрочки учнів у відбутті військової повинності; про надання посад від викладачів; про надання посад від інших осіб та ін.

Рис.1. Групування справ фонду Єлисаветградського другого комерційного училища в Державному архіві Кіровоградської області

Джерело: розроблено авторами

Отже, за призначенням у фонді Єлисаветградського другого комерційного училища в ДАКО умовно виокремлюємо наступні групи справ: з організаційно-розпорядчими документами (10 одиниць зберігання); з фінансово-господарськими (43 одиниці зберігання); з діловою кореспонденцією (31 одиниця зберігання); з протоколами засідань фондоутворювача (14 одиниць зберігання); з особовими документами викладачів та учнів училища (57 одиниць зберігання); з навчальною документацією (42 одиниці зберігання); зі старими описами (1 одиниця зберігання); з іншими видами документів (1 одиниця зберігання) (Рис.1).

Зрозуміло, що наведений поділ справ фонду 58, певною мірою, умовний, оскільки, частина справ контамінує у собі ознаки різних груп, як, наприклад, справа фонду №147 «Листування з навчальним відділом МТП стосовно фінансово-господарського стану училища», яку ми віднесли до групи справ із діловою кореспонденцією (листуванням). Наявність у складі фонду Єлисаветградського другого комерційного училища в ДАКО кількісно значної групи справ, що містять «*Прошення*» (38 одиниць зберігання) може слугувати підставою до виділення окремої підгрупи особових документів.

Окремо у складі фонду нами виділено дві групи справ, які у відсотковому відношенні складають досить незначний відсоток фонду ($\approx 0,2\%$ від 199 справ) – зі старими описами (1 одиниця зберігання); справа 58 – «Хронологічний каталог бібліотеки» (1 одиниця зберігання).

У складі фонду Єлисаветградського комерційного училища Бонч-Бруєвича (ДАКО. Ф. 57) представлено документи, які репрезентують діяльність даного навчального закладу протягом 1902 – 1914 років.

Як зазначено у передмові до Опису, дане училище було «затверджено Бонч-Бруєвичем у 1906 році на правах приватного училища в місті Кобиляки Харківської губернії, а у 1907 році – переведено до Єлисаветграда» (ДАКО. Ф. 57, оп.1). За розпорядженням Міністерства торгівлі і промисловості даний навчальний заклад було закрито у 1911 р.

Перші 28 одиниць архівних характеризують діяльність училища, інші 30 – особові справи учнів (1907 – 1910 рр.) розташовані за алфавітом. Опис було створено 1952 році.

За змістом і призначенням представлені документи ми розподілили на такі групи:

Документація, що висвітлює питання організації освітнього процесу в училищі: Правила поведінки учнів; Учебні програми (1909 –1910 рр.); Протоколи приймальних іспитів; Екзаменаційні відомості (1908 –1910 рр.); Книга обліку успішності учнів (1909 –1910 рр); Відомості вступних іспитів.

Так, в Описі представлено Протоколи весняних іспитів за 1911 рік, а також Протоколи, випускних іспитів з арифметики, географії, алгебри та ін навчальних дисциплін за 1909 – 1910 роки. Загальний обсяг протоколів – 39 сторінок.

Документи щодо особового складу: свідоцтва про освіту (1908–1911 рр.); особові справи учнів, атестати (1908 – 1913 рр.) – 248 стор.; свідоцтва; списки викладачів, «прошення» учнів та їх батьків про звільнення від оплати за навчання.

Окремо в Описі представлено Справи про відтермінування учнів від військової служби (1909–1910 рр.).

У складі фонду 57 наявні офіційні Листи з питань організації навчального процесу від Міністерства торгівлі і промисловості (МТП) та Листи Єлисаветградського казначейства, представлена переписка охоплює 1906 –1914 роки.

Обліково-фінансові документи: бухгалтерські документи; відомості на видачу заробітної плати викладачам та працівникам училища; відомості відрахувань тощо.

Зауважмо, що в даному описі найбільше представлених документів датуються 1910 роком.

Найбільші за обсягом документи – Переписка з навчальним відділом Міністерства торгівлі і промисловості щодо прийому учнів на навчання; дисципліни в училищі; про призначення на посади та про звільнення вчителів; про затвердження кошторису на господарчі потреби. І в цьому ж розділі – Матеріали судової справи відносно директора та викладача училища (321 арк.).

Відтак за призначенням у фонді Єлисаветградського комерційного училища Бонч-Бруєвича в Державному архіві Кіровоградської області варто виокремити групи справ: з фінансово-господарськими документами (6 справ); з діловою кореспонденцією (3 справи); з протоколами засідань фондоутворювача (2 справи); з особовими документами (40 справ); з навчальною документацією (6 справ); зі старими описами (1 справа) (Рис.2). Принагідно зауважимо, що у фонді 57 відсутні справи з організаційно-розпорядчими документами. Як вже зазначалось вище, найбільш чисельною (більше половини від усіх справ) є група справ з особовими документами, що містить справи учнів Єлисаветградського комерційного училища Бонч-Бруєвича.

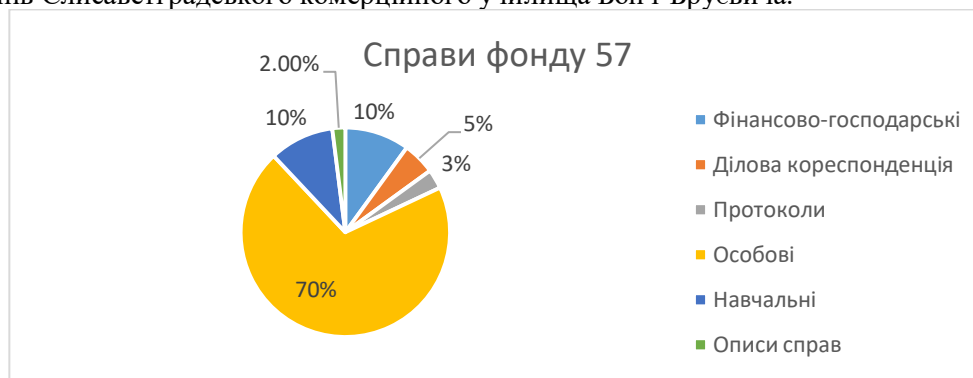

Рис.2. Групування справ фонду Єлисаветградського комерційного училища Бонч-Бруєвича в Державному архіві Кіровоградської області

Джерело: розроблено авторами

Діяльність Єлисаветградської чоловічої класичної гімназії відображають документи й матеріали фонду 59. Даний освітній заклад було відкрито у липні 1879 року, як 4-класну прогімназію з підготовчим класом (Ф.59, оп. I, ед. хр. 2, листи 1-9, ед.хр.38, лист 404). 1881 р. вона була реорганізована у шестикласну, а в 1885 році – в Єлисаветградську чоловічу класичну гімназію з відкриттям сьомого (1885–1886) та восьмого (1886–1887) класів. Навчання в гімназії розпочиналося з 9 років. Зазначений заклад належав до Одеського навчального округу. В гімназії навчалися як місцеві діти, так і діти з інших міст. У липні 1920 року гімназія припинила свою діяльність.

Документи фонду 59 «Єлисаветградська чоловіча класична гімназія» за 1879 – 1920 рр. вперше надійшли до архіву на збереження в 1927 році.

Корпус архівних матеріалів представляють такі групи документів, як і в попередніх навчальних установах тодішнього Єлисаветграда: *протоколи засідань* педагогічної ради прогімназії (1879 –1881), засідань педагогічної ради (1884 – 1885), засідань екзаменаційних комісій; засідань комісії керівників середніх навчальних закладів (1885 – 1911); загальних зборів членів суду ощадної каси при гімназії; Акти господарчого комітету (1899 – 1902). *Навчальна документація* включає журнали класних занять, екзаменаційні відомості, екзаменаційні роботи учнів (133 арк.), відомості про успішність учнів гімназії.

Наявні *фінансові документи*, зокрема Відомість про видачу заробітної плати вчителям гімназії (81 арк.).

Збережена *переписка* з опікуном Одеського навчального округу; директором Павловського реального училища; з попечителем Одеського навчального округу щодо призначення викладачів на посади та видачі атестатів і свідоцтв про освіту.

У фонді збережено Кондуїтний журнал (1903 –1904 рр.). Це офіційний документ, у якому зафіксовані відомості про поведінку, успішність та дисциплінарні порушення учнів у навчальному закладі. Цей журнал використовувався як інструмент обліку дисципліни та морального виховання, а також для моніторингу успіхів і проблем у навчанні. У ньому записували зауваження педагогів, відзначали успіхи, прогули або порушення правил. Відомості з кондуїтного журналу могли вплинути на репутацію учня, його подальше навчання та навіть майбутнє працевлаштування.

Кондуїтні листи учнів (1905 – 1914 рр.) представляли собою документи, в яких зафіксовані особистісні характеристики, успішність, поведінка та дисциплінарні заходи щодо кожного учня. Вони були своєрідним досьє, де відзначалися як позитивні, так і негативні аспекти навчання і поведінки. Інформація з кондуїтних листів використовувалася для оцінки учня зі сторони адміністрації та педагогів, а також могла вплинути на його подальше навчання. Кондуїтні листи стали одними з основних документів, за якими проходила комунікація між навчальними закладами щодо репутації учнів, особливо при переведенні до іншої школи або вступі до іншого навчального закладу.

У фонді зберігається Справа про затвердження стипендії імені колишнього директора Єлисаветградської гімназії статського радника П. А. Александровського (1914 –1916 рр.).

У фонді Єлисаветградської чоловічої класичної гімназії в Державному архіві Кіровоградської області містяться такі справи: з організаційно-розпорядчими документами (3 справи); з фінансово-господарськими документами (6 справ); з діловою кореспонденцією (3 справи); з протоколами засідань фондоутворювача (18 справ); з особовими документами (9 справ); з навчальною документацією (16 справ); зі старими описами (2 справи) (Рис.3).

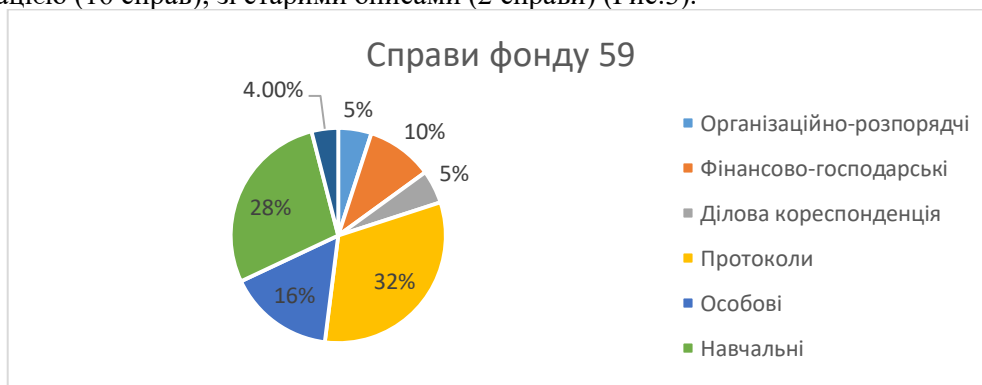

Рис.3. Групування справ фонду Єлисаветградської чоловічої класичної гімназії в Державному архіві Кіровоградської області

Джерело: розроблено авторами

Приватна жіноча гімназія М. Д. Гослен представлена у фонд 68, у якому зберігається 17 справ за період 1907 –1920 рр. До фонду увійшли такі *розпорядчі документи*, як циркуляри і розпорядження попечителя Одеського навчального округу щодо видачі свідоцтв та атестатів (1907 – 1917 рр.).

Документи *колегіальних органів* представлено протоколами загальних зборів, шкільної ради гімназії.

Документи *щодо особового складу* представляють іменні списки службовців гімназії. *Особисті офіційні документи* представлені Свідоцтвами про закінчення гімназії. Наявні також і посвідчення та заяви батьків та гімназисток. Проаналізувати демографічний аспект контингенту гімназії дозволяють Списки викладачів та працівників даного навчального закладу.

Зазначений фонд не став винятком і у плані епістолярної складової діяльності гімназії, оскільки зберігає листування з інспектором народних училищ Одеського навчального округу відносно інформації призначення та звільнення вчителів Приватної жіночої гімназії М. Д. Гослен, про надання книг та навчальних посібників для гімназії.

Відтак за призначенням у фонді 68 виокремлюємо такі групи справ: з організаційно-розпорядчими документами (4 справи); з фінансово-господарськими документами (1 справа); з діловою кореспонденцією (4 справи); з протоколами засідань фондоутворювача (1 справа); з особовими документами (6 справ); з навчальною документацією (1 справа); зі старими описами (1 справа) (Рис.4) :

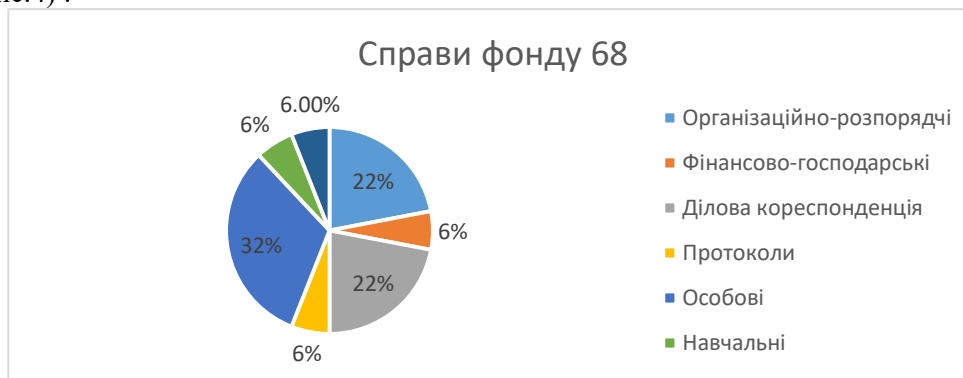

Рис.4. Групування справ фонду Приватної жіночої гімназії М. Д. Гослен в Державному архіві Кіровоградської області

Джерело: розроблено авторами

В основі систематизації документів в межах окремих фондів простежується два підходи: хронологічний і тематичний. Частина справ об'єднує документи за тематичним принципом, наприклад Ф.57 справа 18 Правила поведінки учнів і переписка з навчальним відділом про дисципліну учнів, видачу посвідчень та ін. питань.

Аналіз структури досліджуваних описів засвідчив поєднання в одному пункті різних за змістом документів, об'єднаних за хронологічним принципом. Наприклад, у Ф.58 справа 125 «Листування з департаментом середньої школи Міністерства народної освіти Українського буржуазного національного уряду про призначення та звільнення осіб викладацького складу» і в цьому ж пункті представлено «Списки військовозобов'язаних службовців училища» (1918 – 1919 рр. – період існування УНР); у Ф. 58 справа 110 «Листування з канцелярією МТП про відпустки адміністративно-навчального персоналу училища, про хвороби та надання видів на проживання і Посвідчення викладачів училища (1911-1912 рр.)»; у Ф.58 справа 127. «Прошення» про надання посад викладачів і Списки службовців училища (1919–1920 рр.); у Ф.58 справа 104. Свідоцтва про пропущення уроків і «Прошення» про надання їм відпусток (1916 – 1919 рр.). Таким чином, маємо випадки групування у справи документів різних за тематикою, але об'єднаних хронологічно, що утруднює віднесення даних справ до однієї із змістових груп. Окрім цього, такий підхід дещо ускладнює інформаційний пошук, оскільки до одного пункту внесено різні за змістом і призначенням документи.

Найбільші за обсягом 3 групи документів по фондах Єлисаветградського земського реального училища, Єлисаветградського комерційного училища Бонч-Бруевича, Єлисаветградського другого комерційного училища, Єлисаветградської чоловічої класичної гімназії та Приватної жіночої

**Scientific Bulletin of the Izmil State University of Humanities.
Section Historical Sciences. Issue 67**

гімназії М. Д. Гослен: справи з особовими документами (194 од.); з фінансово-господарськими документами (131 од.); з навчальною документацією (123 од.); що почати зумовлено специфікою основної діяльності досліджуваних установ. Більш розгорнуті дані щодо складу та структури досліджуваних фондів представлено у таблиці:

Таблиця 1

**Склад та структура фондів освітніх установ Єлисаветграда XIX – початку XX ст. у
Державному архіві Кіровоградської області**

Групування справ за змістовою ознакою	Єлисаветградське земське реальне училище (кількість, од.)	Єлисаветградське комерційне училище Бонч-Бруєвича (кількість, од.)	Єлисаветградське друге комерційне училище (кількість, од.)	Єлисаветградська чоловіча класична гімназія (кількість, од.)	Приватна жіноча гімназія М. Д. Гослен (кількість, од.)	Разом, %
З організаційно-розпорядчими документами	43		10	3	4	60 9%
З фінансово-господарськими документами	75	6	43	6	1	131 20%
З діловою кореспонденцією	33	3	31	3	4	74 11,3%
З протоколами засідань фондоутворювача	25	2	14	18	1	60 9%
З особовими документами	82	40	57	9	6	194 30%
З навчальною документацією	58	6	42	16	1	123 19%
Зі старими описами	1	1	1	2	1	6 0,9%
Інші	4		1			5 0,8%

Відтак зауважимо, що фонди Єлисаветградського земського реального училища, Єлисаветградського комерційного училища Бонч-Бруєвича, Єлисаветградського другого комерційного училища, Єлисаветградської чоловічої класичної гімназії та Приватної жіночої гімназії М. Д. Гослен володіють значним інформаційним потенціалом для подальших досліджень у сфері історії, педагогіки, економіки, культури та інших сферах людського буття.

До прикладу, фонди надають цінну інформацію про формування інтелектуальної еліти регіону, оскільки значна кількість викладачів та вихованців освітніх установ Єлисаветграда XIX – початку XX століття були чи стали «відомими науковцями, театральним діячами, письменниками, художниками, композиторами, меценатами – непересічними постатями своєї доби. Серед випускників даного унікального навчального закладу: Євген Чикаленко, Микола Садовський, Панас Саксаганський, Гнат Юра, Євген Маланюк, Юрій Яновський, Генріх Нейгауз, Кароль Шимановський, Олександр Осмьоркін, Петро Покажевський та багато інших» (Барабаш, Глебова&Орлик, 2024), серед викладачів закладу – Г. Близнін, М. Завадський Р. Пржшиховський В. Ястребов та ін. Не випадково, у фондах одного із навчальних закладів – Єлисаветградського земського реального училища – зберігаються справи, віднесені до категорій особливо цінних (34 од.) та унікальних (2 од.).

Архівні фонди освітніх Єлисаветградського земського реального училища, Єлисаветградського комерційного училища Бонч-Бруєвича, Єлисаветградського другого комерційного училища, Єлисаветградської чоловічої класичної гімназії та Приватної жіночої гімназії М. Д. Гослен є унікальними джерелами, що відображають розвиток освітньої системи та соціокультурну динаміку регіону, який нині є частиною сучасної Кіровоградщини. Фонди освітніх установ XIX – початку XX ст. у Державному архіві Кіровоградської області – це не тільки цінні архівні колекції, а й важливі елементи збереження культурної пам'яті, що сприяють формуванню ідентичності та глибшому розумінню освітнього і суспільного розвитку.

Висновки. Дослідження фондів освітніх установ Кіровоградщини середини ХІХ – початку ХХ ст. у Державному архіві Кіровоградської області дозволяє стверджувати, що в основі систематизації документів в межах окремих фондів простежується два підходи: хронологічний і тематичний.

Фонди освітніх установ ХІХ – початку ХХ ст. Кіровоградщини містять різнопланові документи, що відображають діяльність закладів освіти: нормативно-розпорядчу документацію, ділову кореспонденцію, протоколи різних училищних інституцій, фінансово-господарську документацію, особові документи, а також різнопланову навчальну документацію.

Необхідно зазначити, що наведений поділ справ Єлисаветградського земського реального училища, Єлисаветградського комерційного училища Бонч-Бруєвича, Єлисаветградського другого комерційного училища, Єлисаветградської чоловічої класичної гімназії та Приватної жіночої гімназії М. Д. Гослен є, певною мірою, умовний, оскільки, частина справ контамінує у собі ознаки різних груп, існують також підстави до виділення окремих підгруп у межах запропонованого групування справ. Спостерігаємо випадки групування у справі документів різних за тематикою, але об'єднаних хронологічно, що утруднює віднесення даних справ до однієї із змістових груп, ускладнює інформаційний пошук.

Багатогранний корпус документів досліджуваних фондів сприяє глибокому розумінню освітнього, культурного та соціального розвитку сучасного регіону, мотивує до подальших наукових розвідок з історії освіти Кіровоградщини.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

Бабенко О., Колечкін В. Державному архіву Кіровоградської області – 90 років. *Архіви України*. 2016. № 1. С. 50–57.

Барабаш, В., Глебова Л., Орлик В. Фонд Єлисаветградського реального училища в Державному архіві Кіровоградської області: історія, склад та структура. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*. 2024. Т. 44. С. 112–124.

Бездрабко В. Архівний бренд-менеджмент: теоретичні засади та перспективи. *Архіви України*. 2021. №2. (327). С.7–32.

Боса І. Роль вечірніх рисувальних і креслярських класів при Єлисаветградському земському реальному училищі у професійному становленні митців кінця ХІХ – початку ХХ століття. *Естетика і етика педагогічної дії*. 2019. №20. С. 128.

Боряк Г. Інформатизація архівної галузі сьогодні: поточні здобутки і завдання формування електронних ресурсів. *Спеціальні історичні дисципліни. Питання теорії та методики*. 2004. №11. Ч. 2. С. 4–9.

Василенко Д., Бутко Л. Пріоритетні напрями цифровізації архівної справи. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2021. № 4. С. 32–38.

Гаранін О., Ковтанюк Ю. До концепції інформатизації архівної справи в Україні. *Студії з архівної справи та документознавства*. 2017. Т. 24/25. С. 7 – 57.

Григораш В. Де навчалися діти єлисаветградців. URL: <https://dozor.kr.ua/post/de-navchalisya-diti-elisavetgradtsiv-foto-16512.html>.

ДАКО. Ф.57, оп.1.

ДАКО. Ф.58, оп.1.

ДАКО. Ф.59, оп.1.

ДАКО. Ф.68, оп.1.

Державний архів Кіровоградської області. Анотований реєстр описів. Том І. Фонди періоду до 1917 року/ Державний архів Кіровоградської області; Упор.: Т.В.Базишена, О.К.Жук, Л.В.Равська, Т.В.Чвань, Ю.В.Чорна. Кіровоград, 2005. 292 с.

Державний архів Кіровоградської області. URL.: <https://dakiro.kr-admin.gov.ua/dakiro-f.php>.

Зеленська Н.М. Видання зі штампами дореволюційних навчальних закладів Єлисаветграда у фондах бібліотеки ім. Д.Чижевського. Київ, 2013. С. 8 – 9.

Калакура Я., Ковтанюк Ю. Архівний менеджмент в умовах електронного урядування. *Архіви України*. 2019. Вип. 3 (320). С. 18–57.

Колечкін В. Державний архів Кіровоградської області у Всеукраїнських та міжнародних наукових конференціях. *Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа*:

Scientific Bulletin of the Izmil State University of Humanities.
Section Historical Sciences. Issue 67

актуальні проблеми науки та освіти: тези доповідей I Міжнародної наукової конференції, 13 травня 2020 р. Кропивницький: ЦНТУ, 2020. С.117–121.

Маренець Л. В. Документи Державного архіву Кіровоградської області про розвиток технічної освіти краю. *Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти* : I Міжнар. наук. конф., 13 трав. 2020 р., м. Кропивницький : тези доп. Кропивницький : ЦНТУ, 2020. С. 122 – 125.

Орлик В. Поляки в Єлисаветградському земському реальному училищі (1870 – 1919 рр.). *Nowa Ukraina. Zeszyty historyczno-politologiczne*. Kraków-Przemyśl: Instytut Historii UJ, Instytut Stosunkow Miedzynarodnych PWSW, 2017. №16/17. P. 13 – 18.

Орлик В. М., Присяч Н. Д. До питання організації природничих досліджень у Російській імперії (на прикладі Єлисаветградського земського реальному училища). *Південь України у вітчизняній історії*. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Одеса: «Астропринт», 2012. С. 80 – 85.

Палієнко М. Г. Образ «архіву» в сучасному науковому дискурсі: множинність інтерпретацій. URL <https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/10-1.pdf>

Собчук О. В., Тупчієнко М. П. Володимир Ястребов: особистість дослідника в його епістолярній спадщині. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 2015. №19. С.40 – 45.

Технічна освіта на Кіровоградщині: історичний нарис. Кіровоград: «Імекс-ЛІТД», 2009. 240 с.

Тюрменко І. І. Установи соціальної пам'яті у соціокультурному інформаційному просторі: монографія. Київ, 2020. 50 с.

Хромов А. Портал «Архіви Європи» та репрезентація України в європейському просторі оцифрованого культурного надбання. *Архіви України*. 2020. Вип. 2. С. 7–16. URL: <http://nbuv.gov.ua/> class="hchp-link">http://nbuv.gov.ua/UJRN/ay_2020_2_3.

REFERENCES

Babenko O., Kolyechkin V. (2016). Derzhavnomu arkhivu Kirovohrads'koyi oblasti – 90 rokiy [The State Archive of the Kirovohrad region is 90 years old]. *Arkhivy Ukrayiny*. № 1. P. 50–57. [in Ukrainian].

Barabash, V., Hlyebova L., Orlyk V. (2024). Fond Yelysavethrads'koho real'noho uchylshcha v Derzhavnomu arkhivi Kirovohrads'koyi oblasti: istoriya, sklad ta struktura [Fund of the Yelisavetgrad Real School in the State Archive of the Kirovohrad Region: history, composition and structure]. *Naukovi pratsi Kam'yanets'-Podil's'koho natsional'noho universytetu imeni Ivana Ohiyenka: istorychni nauky*. 2024. T. 44. S. 112–124. [in Ukrainian].

Bezdrabko V. (2021). Arkhivnyy brend-menedzhment: teoretychni zasady ta perspektyvy [Archival brand management: theoretical foundations and perspectives]. *Arkhivy Ukrayiny*. №2. (327). P. 7–32. [in Ukrainian].

Bosa I. (2019). Rol' vechirnykh rysival'nykh i kreslyars'kykh klasiv pry Yelysavethrads'komu zems'komu real'nomu uchylshchi u profesiynomu stanovleni myttsiv kintsya XIX – pochatku XX stolittya [The role of evening painting and drawing classes at Yelisavetgrad Zemstvo real school in the professional formation of artists of the late 19th and early 20th centuries]. *Estetyka i etyka pedahohichnoyi diyi*. №20. P. 128. [in Ukrainian].

Boryak H. (2004). Informatyzatsiya arkhivnoyi haluzi s'ohodni: potochni zdobutky i zavdannya formuvannya elektronnykh resursiv [Informatization of the archival industry today: current achievements and tasks of forming electronic resources]. *Spetsial'ni istorychni dystsypliny. Pytannya teorii ta metodyky*. №11. Ch. 2. P. 4–9. [in Ukrainian].

Vasylenko D., Butko L. (2021). Priorytetni napryamy tsyfrovizatsiyi arkhivnoyi spravy [Priority areas of digitization of archive files]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiya*. № 4. P. 32–38. [in Ukrainian].

Haranin O., Kovtanyuk Yu. (2017). Do kontseptsiyi informatyzatsiyi arkhivnoyi spravy v Ukrayini [To the concept of informatization of archival files in Ukraine]. *Studiyi z arkhivnoyi spravy ta dokumentoznavstva*. T. 24/25. P. 7 – 57. [in Ukrainian].

Hryhorash V. De navchalysya dity yelysavethradsiv [Where did the children of Elisavetgrad study]. [in Ukrainian]. URL: <https://dozor.kr.ua/post/de-navchalysya-diti-elisavetgradsiv-foto-16512.html>.

ДАКО. F.57, op.1. [in russian].

ДАКО. F.58, op.1. [in Ukrainian].

ДАКО. F.59, op.1. [in russian].

ДАКО. F.68, оп.1. [in Ukrainian].

Derzhavnyy arkhiv Kirovohrads'koyi oblasti [State archive of Kirovohrad region]. Anotovanyy reyestr opysiv. Tom I. Fondy periodu do 1917 roku/ Derzhavnyy arkhiv Kirovohrads'koyi oblasti; Upor.: T.V.Bazyshena, O.K.Zhuk, L.V.Ravs'ka, T.V.Chvan', Yu.V.Chorna. Kirovohrad, 2005. 292 s. [in Ukrainian].

Derzhavnyy arkhiv Kirovohrads'koyi oblasti [State archive of Kirovohrad region]. [in Ukrainian]. URL.: <https://dakiro.kr-admin.gov.ua/dakiro-f.php>.

Zelens'ka N.M. (2013). Vydannya zi shtampamy dorevolutsiynykh navchal'nykh zakladiv Yelysavethrada u fondakh biblioteki im. D.Chyzhevs'koho [Editions with stamps of pre-revolutionary educational institutions of Yelisavetgrad in the funds of the library named after D. Chizhevsky]. Kyiv. P. 8 – 9. [in Ukrainian].

Kalakura Ya., Kovtanyuk Yu. (2019). Arkhivnyy menedzhment v umovakh elektronnoho uryaduvannya [Archive management in the conditions of electronic government]. Arkhivy Ukrayiny. Vyp. 3 (320). P. 18–57. [in Ukrainian].

Kolyechkin V. (2020). Derzhavnyy arkhiv Kirovohrads'koyi oblasti u Vseukrayins'kykh ta mizhnarodnykh naukovykh konferentsiyakh [State archive of Kirovohrad region in All-Ukrainian and international scientific conferences]. Istoriya, arkheolohiya, informatsiyna, bibliotekna ta arkhivna sprava: aktual'ni problemy nauky ta osvity: tezy dopovidey I Mizhnarodnoyi naukovoyi konferentsiyi, 13 travnya 2020 r. Kropyvnyts'ky: TsNTU. P.117–121. [in Ukrainian].

Marenets' L. V. (2020). Dokumenty Derzhavnoho arkhivu Kirovohrads'koyi oblasti pro rozvytok tekhnichnoyi osvity krayu [Documents of the State Archive of the Kirovohrad region on the development of technical education in the region]. Istoriya, arkheolohiya, informatsiyna, bibliotekna ta arkhivna sprava: aktual'ni problemy nauky ta osvity : I Mizhnar. nauk. konf., 13 trav. 2020 r., m. Kropyvnyts'ky : tezy dop. Kropyvnyts'ky : TsNTU. P. 122 – 125. [in Ukrainian].

Orlyk V. (2017). Polyaky v Yelysavethrads'komu zems'komu real'nomu uchylshchi (1870 – 1919 rr.) [Poles in Yelisavetgrad Zemstvo Real School (1870 – 1919)]. Nowa Ukraina. Zeszyty historyczno-politologiczne. Kraków-Przemyśl: Instytut Historii UJ, Instytut Stosunkow Miedzynarodnych PWSW. №16/17. P. 13 – 18. [in Ukrainian].

Orlyk V. M., Prysych N. D. (2012). Do pytannya orhanizatsiyi pryrodnychychk doslidzhen' u Rosiys'kiy imperiyi (na prykladi Yelysavethrads'koho zems'koho real'noho uchylshcha) [On the issue of the organization of natural science research in the Russian Empire (on the example of Yelisavetgrad Zemstvo Real School)]. Pivden' Ukrayiny u vitcheznyaniy istoriyi. Materialy Mizhnarodnoyi naukovopraktychnoyi konferentsiyi. Odesa: «Astroprynt». P. 80 – 85. [in Ukrainian].

Paliyenko M. H. Obraz «arkhivu» v suchasnomu naukovomu dyskursi: mnozhynnist' interpretatsiy [Image of "archive" in modern scientific discourse: multiplicity of interpretations]. [in Ukrainian]. URL <https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/10-1.pdf>.

Sobchuk O. V., Tupchiyenko M. P. (2015). Volodymyr Yastrebov: osobystist' doslidnyka v yoho epistolyarniy spadshchyni [Volodymyr Yastrebov: the personality of the researcher in his epistolary heritage]. Materialy i doslidzhenya z arkheolohiyi Prykarpattya i Volyni. №19. P. 40 – 45. [in Ukrainian].

Tekhnichna osvita na Kirovohradshchyni: istorychnyy narys [Technical education in the Kirovohrad region: a historical essay]. Kirovohrad: «Imeks-LTD», 2009. 240 p. [in Ukrainian].

Tyurmenko I. I. (2020). Ustanovy sotsial'noyi pam'yati u sotsiokul'turnomu informatsiynomu prostoru: monohrafiya [Institutions of social memory in the sociocultural information space: monograph]. Kyiv. 50 p. [in Ukrainian].

Khromov A. (2020). Portal «Arkhivy Yevropy» ta reprezentatsiya Ukrayiny v yevropeys'komu prostori otsyfrovanooho kul'turnoho nadbannya [The "Archives of Europe" portal and the representation of Ukraine in the European space of digitized cultural heritage]. Arkhivy Ukrayiny. Vyp. 2. P. 7–16. [in Ukrainian]. URL: <http://nbuv.gov.ua/> UJRN/ay_2020_2_3.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено архівні фонди освітніх установ Єлисаветграда XIX – початку XX ст., що зберігаються в Державному архіві Кіровоградської області, зокрема зокрема Єлисаветградського комерційного училища Бонч-Бруєвича, Єлисаветградського другого комерційного училища, м. Єлисаветград Єлисаветградського повіту Одеської губернії, Єлисаветградської чоловічої класичної гімназії та Приватної жіночої гімназії М. Д. Гослен, м. Єлисаветград Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. Основна увага приділяється

аналізу принципів систематизації документів у контексті організації архівної інформації та її наукової цінності. Представлено особливості формування фондів гімназій, училищ відповідно до класифікації документів за змістом. Дослідження висвітлює історичний розвиток освітньої системи регіону крізь призму архівних джерел, що дозволяє глибше усвідомити особливості організації освіти та її роль у суспільному житті Єлисаветграда у зазначений період. Фонди освітніх установ Єлисаветграда містять значний обсяг інформаційних матеріалів, що розкривають організацію навчально-виховного процесу, фінансове забезпечення, кадрові питання та господарську діяльність училищ та гімназій ХІХ – початку ХХ століття. Відтворити історію освіти зазначеного періоду за допомогою адміністративних документів, кондуїтних журналів, особистих справ учнів і вчителів, а також листування з провідними установами того часу. У процесі аналізу описів справ досліджуваних фондів було застосовано класифікацію документів за призначенням, що дозволило погрупувати одиниці збереження фондів на розпорядчі, організаційні, обліково-фінансові, довідково-інформаційні, особисті офіційні документи, а також виокремити ділове листування. Різноманітний комплекс архівних документів сприяє глибокому розумінню освітнього, культурного та соціального розвитку сучасного регіону й стимулює до подальших наукових досліджень історії освіти Кіровоградщини. Визначено найбільші за обсягом 3 групи документів по фондах Єлисаветградського земського реального училища, Єлисаветградського комерційного училища Бонч-Бруєвича, Єлисаветградського другого комерційного училища, Єлисаветградської чоловічої класичної гімназії та Приватної жіночої гімназії М. Д. Гослен, серед яких справи з особовими документами; з фінансово-господарськими документами; з навчальною документацією. Дослідження фондів навчальних закладів Кіровоградщини ХІХ – початку ХХ ст., що зберігаються в Державному архіві Кіровоградської області, дозволило розробити два основних підходи до систематизації документів у межах окремих фондів: хронологічний і тематичний. Аналіз структури досліджуваних описів засвідчив, що в рамках одного пункту об'єднані документи за такими ознаками: за історичним періодом; за навчальними та календарними роками; одотемні документи та документи різної тематики, об'єднані хронологічно. Зазначена систематизація архівних документів створює певні труднощі в інформаційному пошуку, оскільки в одному пункті розміщено архівні документи з різних класифікаційних груп. Доведено, що архівні фонди є важливим джерелом інформації, оскільки зберігають цінні документи, які висвітлюють розвиток освіти Кіровоградського регіону, мотивуючи до подальших наукових досліджень.

Ключові слова: архів, архівний фонд, архівна справа, класифікація документів, Г. Близнін, М. Завадський, Є. Маланюк, Г. Нейгауз, В. Ястребов, Єлисаветградське земське реальне училище, Єлисаветградське комерційне училище Бонч-Бруєвича, Єлисаветградське друге комерційне училище, Єлисаветградська чоловіча класична гімназія, Приватна жіноча гімназія М. Д. Гослен.